

„Szép szónak szárnyát nem szegik” (Felföldi íróportrék)

Rimay János*

A középnemesi származású, evangélikus Rimay János (1570 körül–1961) a nógrádi Alsósztrégova szülötte, mint majd Madách; anyja is Madách-lány, a költő Madách Gáspár pedig unokaöccse. Apja Balassi apját szolgálta, ő maga a költőt, de Balassi Bálintnak sokkal inkább barátja, általa kijelölt utóda volt. Tervezett Balassikiadásának előszavában olvassuk: „része vagyok ez énekeknek én is, hogy tíz-tizenkétesztendő korombeli ítélettel is munkálkodott ezeknek némelikebe, én igazgatásomnak bocsátotta meg efféle ép írásait is örömet”. Amihez hozzátehetjük a Balassi-kódex névtelen másolójának ítéletét: „Balassi Bálint így szólott felőle életiben: ha úgy mégy elő dolgodban, azmint elkezdte, gyakorolván azt, nemhogy el nem érkeznél víle, de meg is fogsz haladni. Sőt halála óráján is őtet vallotta Balassi helyében lenni, kérvén arra, hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg. Kit véghez is vitt Rimay János.” A Rimay-életrajzból nemcsak a sokoldalú tehetségéhez méltó feladatok véghezvivője, hanem a nélkülözhetetlen familiáris és bizalmas titkár, a politikus és diplomata is ránk tekint: Ecsedi Báthory országbíró és Thurzó nádor, Bocskay és Bethlen egyaránt igénybe vették szolgálatait, s jó kapcsolatokat tartott katolikus kortársaival is. Irodalmi környezetébe a Lipsius-hívő „Pallas magyar ivadéka” tartoznak: Forgách Mihály, Melith István, Révay Péter, Forgách Péter. Lipsius újsztoicizmusának követését a mesterhez írt levele, manierizmusa példatárát a Prágai András Guevara-fordításáról nyilatkozó, I. Rákóczi Györgynek címzett irodalmi levél, Balassi-megítélését epicédiuma, előszava és elógiuma manifesztálják.

A századfordulón végbement világváltás Balassi és Rimay egymásra következtetésében tanulságosan szemlélhető. A Balassit jellemző reneszánsz harmóniát, világosságot, zártságot, a kompozíció tér- és időbeli egységét, az egymás mellé rendelést Rimay verseiben a szétbomló, fellazult szerkezet, a barokkos alárendelés, a manierista modorosságok sokfélesége váltja fel.

*A portré második részét (A „csipkéből tekert gúzs” – Rimay Velencében) következő számunkban közöljük.

A reneszánsz áhítata és életöröme a Rimay-költészetben megrettenő életérzés: bomlásjelek, diszkrepanciák mutatkoznak. Balassi flóráját és faunáját Rimay kuriózus, meghökkentő színterekkel és bestiáriummal helyettesíti. Ott: jó hamar lovak, csattogó fülemüle, sátorozó páva; itt: hálóját szövő pók, kullancs, rühes juh, büdös őszi bakkecske, majomember, vízi hüvelvény. Balassi versbeli tájai éles, tiszta kontúrokkal tündökölnék: „Fénlik sok kövektől, mint a verőfénytől *erős vér tiszta jégen*, / Lebegnek szemei, mint a menny csillagi télben éjjel szép égen” – olvassuk Júlia szépségéről. „Egy igén többet nyomsz, mint más nagy rakás szón, / Aki ebben kétes, nyomozzon *balhát hón*” – talál furcsa hasonlatot Rimay éppen mesterére. „Erős vér tiszta jégen” – „Bolha a havon”: íme a reneszánsz és a késő-reneszánsz manierizmus különbözőségének szemléletes példái.

Rimay *Egy katonaéneke* is Balassi pünkösdhimnuszát imitálja, s még reneszánsz kompozíciós elveket követ. Hangvétele azonban csendes, meditatív, elégikus. Rimay tartózkodással hangszereli a Balassi széles indulatait, azonosulásait kiváltó vitézi tematikát. Balassi természetszerű csataképei helyett Rimaynál a különleges, a furcsa iránti érzékenység jeleivel találkozunk: a vér *szaga*, a *kinyitott seb* hosszan szemlélt látványa köti le. A hasonlóképpen komponált *Kiben kesereg a magyar nemzet romlásán, fogyásán...* a feltűnő, különös rímekkel újszerű: posztó-osztó–fosztó–felakasztó; nép–szép–kép–ép (a *kép* itt ‘dárda’ jelentésű). A népkép rímek végig is futnak a magyar költészet sorsunkat panaszoló századain a *Rákóczi-nótától* a *Himnusz*on át Illyés Gyuláig éppen a rím élteti, tartósítja, teszi egymáshoz kapcsolódóvá a magyar nép „querelá”-it.

Balsors akit régen *tép*,
Hozz rá víg esztendő,
Mebűnhödte már e *nép*
A múltat s jövőndőt!

A reneszánsz kompozíció felbomlását szemléltesse az *Ez világ mint egy kert...* Ez is vitézi, még inkább életfilozófiát megfogalmazó vers. Az intonáció: a kert, Lipsius *De constantiájának* követett toposza a jelenre utal; a vitézség mint versközepi emlékkép a múltra; a peroráció megint a jelenre. A meghatározó gondolati-szerkezeti elem a múltbeli emlékképeket maga alá rendelő jelen; az építőelemek nem egyenrangúak, nem egymás mellé rendelvek, és nincs térbeli és időbeli egység sem, mint Balassinak betétmintaként követett *Vitézek, mi lehet...* kezdetű katonaénekeiben:

Ez világ, mint egy kert;
Kit kőeső elvert,
Napról napra veszten vész,
Vagy mint senyvedt zsinde,
Kit ó házról széllyel
Té-tova hány nagy szélvész,
Ő mint romlandó ház,
Elveszendő szállás,
Jóktúl üresült rekesz. [...]

Mint habzó tengerben,
Mi is ez életben
Evezőnket forgassuk,
Kínnal mi lelkünket,
Sok gonddal fejünket
Igen ne nyomorgassuk,
Isten sok jókot ad,
Csak szelinknek zúgtát
Csendes szívvvel hallgassuk.

A mester halálára írt *Balassi-epicédium* (megjelent: 1596) nagyszabású gyászvers-füzére már teljében mutatja Rimay manierizmusát: az enigmatikus hajlandóságot, a rím kultuszt, a meghökkentő végletek kedvelését. A meglágyult szív *hajtogatható*, mint a kamokának a selyme; a sok bűt, kárt szenvedett szív könnyes étke *saván* élt; az elmének is *sava* az ösztönző ereje; a többértelmű, azonos rím szavak káprázatosak: „Imhol jó nagy *sebbel* (=’sebesség-gel, sebbel-lobbal’), / Lődd halálos *sebbel*”; „De én hívem volt és zászlóm alatt *élt*, / Szablyája szélének én köszörültem *élt*”; lásd még: „is int – Bálint”; „Raphaél – aki él” stb. A 787 sor terjedelmű, epikus méretű, változatos formájú „monumentális költeményciklus” (Eckhardt Sándor) és az eléje szánt latin Balassi-apológia a sztoikus morál lelki egyensúlyt tartó, állhatatos, töredelmes Balassiját rajzolja meg, a gátlástalan, reneszánsz nagyúr vétke csak a harag és a paráznság.

A *Balassi-előszó* „a magyar reneszánszban kifejlődött irodalmi, nyelvi öntudat legfejlettebb, legérettebb fázisát szemlélteti” (Pirnát Antal). Rimay istenes, „el-vegyült” (szerelmi és vitézi) és Júliáról szerzett énekek csoportjait veszi fel, s Balassi szerelmi költészetéről – Dantét, Petrarcat, Boccacciót tanúztatva a szerelmi argumentum jogosultsága mellett – úgy vélekedik: éppúgy alkalmas a bölcsesség tolmácsolására, mint a költészet bármely válfaja. A Balassi-költészet Rimay szerint a magyar nyelv dicsősége: „szép pirossággal gyönyörködtető, tudomány ékességével elvegyített, teljes magyarságú megért cseresznye” nyelvünk korábbi fekete savanyúkökény-állapotához képest.

Rimay egy elógiumot is írt Balassiról az epicédium megjelenése után; ez a *Bálint, nevezetben ki voltál Balassa, vagy Bálint, nemzetedben ki voltál Balássá...* kezdetű „dicséret” vagy „bizonságtétel” – ahogy Szenczi Molnár az elógiumot szótárában definiálta. A *Balássá* az újabb megfontolások szerint – mint Szabó T. Attila szótárában is áll – „*balás*: Ballas-rubin” lehet, ’ékkő’, ’rubinkő’ értelemben. Forgách Mihály 1594 tavaszán láthatta is Esztergomban ragyogni ezt a „Balassa-

Ballas-rubinkövet”. Forgách nemrég eszményképét, Lipsiust ruházta fel ezzel az epithetonnal: „ékkő, amely a batavusok földjét díszíti”. És Rimay is a Lipsiusnak írt Forgách-levélből veheti át, hogy németalföldi mesterük „villogó fénylésével tündöklő drágakövecske”. Forgách és Rimay drágakövei tehát: Justus Lipsius és Balassi Bálint. Rimay elógiuma rendkívül népszerű volt: a XVII. század eleje óta, több mint ötvenszer megjelent az epicédiummal együtt, az új. *Istenes énekek* más szerzők műveit is közreadó különféle kiadásainak révén.

Babits Vörösmarty epigrammáiról mondja, hogy „nyugodt művészettel drágakőbe metszett kis kép van előttünk. A szarkofág domborműve helyett gyűrűbe való kámea”. Ez a tömörség Babitsot „a parnasszista szonettírók modorára” emlékezteti. Folytatva a párhuzamot: Rimay epicédiuma a szobrászatilag gazdagon megmunkált *szarkofág* részletezésével mondja el a Balassi-fivérek tetteit s halálát; az elógium: gyűrűbe foglalható drágakő, *kámea*, és csak Balassi költészetét tündökölteti. A görög-római elógium a dicsérő vers egyik ősműfaja. Eredetileg sírfelirat volt. Ilyen epitáfium-epigrammák azok a Zrínyi-versek is, amelyeket a *Szigeti veszedelem* költője eposza hőseiről írt. S ahogyan hőskölteménye sziklatömbjéről Zrínyi lepattintotta a sírfeliratok kis kőlapjait, akképpen állítható párhuzamba Rimay eposzi méretezésű Balassi-epicédiuma és Balassi-elógiuma is, címe szerint az *Ad Valentinum Balassam Ioannes Romainus* (Balassa Bálinthoz Rimay János):

Bálint, nemzetedben ki voltál Balássá,
Munkádot kiadom, hogy minden szem lássa;
De élit elmédnek, nem vélem, kaphassa,
Kinek Apollónál nem volt tanulása.

Vagy Siren, vagy Circe, vagy magyar Amphion,
Arany írásodban nincsen penészes ón;
Egy ígén többet nyomsz, mint más nagy rakás szón,
Aki ebben kétes, nyomozzon balhát hón!

Terhelje elméjét vak balgatagsága,
Kinek munkáidhoz nincsen kívánsága,
De szeret és óhajt azok társasága,
Elmédnek, kik értik, hogy nagy gazdagsága.

Én pedig írásid nyomát kinyomozom,
Ne bánd, új életre hogy nevedet hozom,
Emlékezeted mindenütt hordozom,
S így híred-nevedet, mint lehet, toldozom.

Nyugodjál, s koporsód légyen dicsőséges,
Állapatunk most itt nem gyönyörűséges,
Kit te ékesgettél, Eger is törökes,
Kévánom, hogy légyen lelked üdvösséges.

Hibbe városának, hol nyugszol, állása,
Ott vagyon, Krivánnak hol magas havasa,
Vendégfogadóját minden úgy szállhassa,
Szeredet tekintvén, hogy meg is állhassa,

Mondván: „Itt fekszik az a Balassa Bálint,
Ki kevés öröm közt nyelt sok keserves kint,
Kinek írásiban aki jól is tekint,
Elméje bársonyán szemlélhet skárlát színt.”

Elragadó Balassi-portré, és a Balassi „elméjének nagy gazdagságát értő”, a Balassi-szövegeket gondozó Rimay önportréja is („Munkádot kiadom”, írásaid „nyomát kinyomozom”). Az elógium korai érdekes adalék az írókultusz hazai születéséhez: a szülőhely topográfiailag pontosan tájolva, a látogatók elszállásolási lehetősége megnevezve. A Balassi-fivérek hibbei szarkofágjára az epicédium is utal. Itt a „tudományoknak kilenc istenasszonyi”, a múzsák őrzik „a Balassiak koporsóját”. Kolléganői nevében Clio, a történetírás múzsája mint valami idegenvezető-custos tájékoztatja „az koporsó-látogató emberek”-et. „Clio felel pedig mindeneknek, azki oda megyen, az többi képében, s így szól:

Kérdhedd ez koporsót, mért ilyen szoros bolt?
S ez két benne fekvő sebes test hogy ki volt?”

Rimaynak mestere körüli poétikai szolgálataira fordítva még a szót, megjegyzendő, hogy a manierista színezetű prózastílus moccanását már Balassinál tapasztalhatta. Amikor arról szól tervezett kiadása előszavában, hogy Balassi neheztelve panaszkodott azokra, akik a maguk másolataiban elrontották, össze-

vissza „ízetlenítették” kéziratait, idézi egy hozzá írt levelét: „Küldtem Kegyelmednek magam elméje faradékból vágatott rövid három énekecskémet is, de magának Kegyelmednek tudván, hogy természetekben való neveléssel ékesgettecsék, s tudja őket magánál tartani s igazgatni is kegyelmed. S nevetem azokat, s búsulás nélkül sem szenvedhetem, akik akármilyen írásimot is elméjének csomós pórázára kötvén, sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, fesletik, ízetlenítik, és azmellett engem való rágalmazásokkal nyelveknek hegyeit is fenik.” Mester és tanítvány stílje itt nem sokban különbözik egymástól, jóllehet Rimay modorosabb, de azért az elmefaradék, vagy az elme csomós pórázára kötött írás fesletése nem akármilyen *conchetto*.

Ezt az akkor korszerű európai stílusdivatot, a metaforázó, szellemesen *conchettozó* prózastílust Rimay később definiálta, ünnepelte és ajánlotta is, mégpedig I. Rákóczi Györgyhez írt levelében (1629). A Prágai-féle Guevarafordításról tett tanulmány méretű, totális manierista nyilatkozatot Bán Imre elemezte ragyogóan, a legjellemzőbb részeket kommentálva. hogy csak egyetlen *mérsékelt* példát hozzunk fel: „az ékesírásnak főmestere”, Cicero tizenhárom szavas mondatát Rimay így adja vissza háromszoros dúsítással: „Az a javallandó és magasztalandó, ép és egészséges írásfolyás, akiben semmi kiálló, hézagos üresség, semmi ízetlen dísztelenség, semmi farkavágott kurtaság, semmi zsugorodott lábú sántaság, semmi szükségtelen partjai kívől folyamodott csacsogó csalcsapság sincsen, úgymond.”

A Balassitól már elszakadt, önállósult Rimay-poétika Balassiétól eltérő költői nyelvet használ. Weöres Sándor szerint Rimay „nyelvi hajlékonyságban felülmúlta mesterét”, Balassit, „viszont szuggesztivitásban messze mögötte marad. Rimay lírája nem mutatós, pedig képei változatosak, fantáziája mozgékony; s a szavaknak a mondaton belüli pozicionális szerepét, éles vagy tompa elhelyezését, továbbá a nyugodt és nyugtalan szórendet úgy ismeri, mint később Arany János. Rímei élesek és kemények, gondosak, gyakran bökösen furcsák, pl. »Amphion, ón, szón, hón«. Csak mesterének eleven tüze hiányzik belőle, s ezt tán maga is érezte. Tudatos, műves poéta; de mégsem annyira, hogy szakított volna a korában általános hosszadalmassággal, terjengősséggel, a moralizáló és történelmi témák agyonbeszélésével. Kivéve, mikor a mesterre emlékezés vagy a bűnbánat bensőségesse teszi: ilyenkor a sok beszéd meggyorsul és szárnyra lendül.” Hasonló megállapításra jutott az irodalomtörténet-írás: „szintaxisát a rímek vezetik [...], doctus »mű« költészettel állunk szemben, amelyben az irodalmi gyönyörködtetés célját a hasznosság elve némiképp (ismét) háttérbe szorítja. Ez magyarázhatja azt a körülményt, hogy Rimay egy olyan aktuálisnak vélt költészetben törekszik vezérszerepet játszani, amely – jó szándékú

kezdeményként, a tanító-nevelő cél kedvéért – egy hangsúlyozottan nem beszélt, tehát »szép«, keresett, maníros nyelven szólal meg” (Ács Pál).

A „nem mutatós”, a „nyugodt szórendű” Rimay-vers nem mindig hosszadalmas, terjengős, túlmoralizált, agyonbeszélős. Én ezek közül a csendes lámpalángon égő, meghitt, „örömmondó” *Lelki vigasztalást* szeretem. „Légyen jó idő csak, fecske száll házamra” – „Küldd el is fecskédet, hadd lássak jó időt!” – kezdi-végzi, keretezi Rimay a béketűrő vallomást ugyanazzal a gyöngéd lírai intonálással. A népdal és majd a XIX. századi költő kezd így verset. Olyan ez a csak hat szakasznyi *Lelki vigasztalás*, mintha Tompa egy fakóbb szövegét Arany stilizálta volna:

Legyen jó idő csak, fecske száll házamra,
Nincs oldhatatlan nyűg vetvén nyavalyámra,
Ha gondja Istennek csak egy szál hajamra,
Inkább gondot visel lelkemre s magamra.

Hát miért ostoroz, s próbákkal mit sebhít?
Mert senkit magához kereszt nélkül nem hitt,
Fia is ez földön sok kísértettel vitt.
Úgy szerzett lelkünknek jó örömmondó hírt.

Eső száraz földnek mit árt, ha meghinti?
Sovánságát hó is mert csak kövéríti,
Úgy Isten vesszeje lelkünket enyhíti,
Mint aranyát az tűz lángával szépíti.

Mint setét mutatja tűznek szép világát,
Tereh alatt viszi pálmafa fel ágát,
Így lelkünk sújtással toldja okosságát,
Kereszt is vezérli lelkünk boldogságát.

No hát, én lelkem, tűrj s tanulj reménleni,
Hogy tudhass uradtúl sok jót érdemleni,
Köd után mert mint szebb szokott a Nap lenni,
Rajtad is bűd után jód úgy fog félneni.

Kegyres Isten, kinek nagy hatalma felnőtt,
S irgalma oszlopa tőből meg ki nem dőlt,
Vigasztald fejemet, ki búban forrott s főtt,
Küldd el is fecskédet, hadd lássak jó időt.

Rimaytól mindenki tanult: a súlyosabb szavú Zrínyitől kezdve a technét rutinná fejlesztő XVIII–XIX. századi mesterkedőkig, és a Nyugat nemzedékeit sem hagyta érintetlenül.

A *Szigeti veszedelem* hősenek apoteózisa az epicédiumbeli Balassiéval rokon, a II. ének végén elmondott bűnbánati fohász a gyászversbe illesztett L. zsoltár fordulatait visszhangozza. A lírikus Zrínyi is a Rimay Jancsika halálát gyászoló költőapa fájdalmának sztoikus nyugalomával erősíti magát, amikor Izsák fiát kell elsiratnia. És támasztéknak tekinti Rimayt a prózaíró Zrínyi Miklós. Legszebb irodalmi levelét, az *Áfium* nemzeti önbírálatával rokon, keserű, fátumos önvallomását rekeszti be 1663-ban ezzel a Balassi-epicédiumból vett idézettel: „Ó, vezértől fosztott, / Rossz tanácsra osztott, / Árva, puszta hajlékom; / Reménségével tilt, [=’tölt’] falt, / Test nyugotó árnyékom, / Ha tér meg nyavalyád, / Hol gondodhoz az lát, / Ki nőtt fel csak játékon.” Csokonai és a mesterkedők Rimay-rímeiket fedeznek fel újra, vagy vesznek át: „Légy bár olyan jámbor, mint Curius s Cátó, / Tudományban oly nagy, mint Homerus s Plátó, / Ki volt mindenlátó, / Ha pénzed nincs, lehetsz ehhez csak börgyártó” (*Kerekded ez világ...*); „Megtekinti, megvizsgálja, s ítéli *messzelátó* / Elméje, mit tartott erről Leibniz, mit tartott *Plátó*” (Csokonai: *Horváth Ádámhoz*).

Rimay ma is eleven hatású költő. Gyászversének egy szakaszára Keresztury Dezső irányította rá a figyelmet (*Mikor Esztergom alatt halálát várta*, Új Írás, 1978):

Mit mondhatok? Éltem,
Hol bátran, hol féltem,
Kedvvel, búval, panasszal;
Hol méltó vádlásban,
Több rágalmazásban,
Mert egész föld foly azzal;
Vétkemben rettegtem,
Jómban örvendettem,
S vígadtam az igazzal.

Én akkor ezt képzeltem rá feliratként sírlapomra. Valaki azonban mindönket megelőzött. 1992 tavaszán ezt a kilenc sort olvashattuk megrendüléssel Klaniczay Tibor gyászjelentésén.

Zrínyi tragikomikus vadkanbalesete nem lehetett kultuszképző; annál inkább az lett Balassi hősi halála a szenvedés, a bűnbánat és a megdicsőülés dimenzióival. A Rimay-epicédium szinte a halál pillanatában, a leghitelesebb tanúként hagyta ránk a történetek költői apoteózisát, s ennek éltető kútjára járnak rá négy évszázad magyar költői. A Balassi-fivérek gyászvers-füzérének legszebb és legkülönösebb átélő továbbírása a lábán sebes Nagy László és öccse, Ágh István kísérlete: a *Balassi*, illetve a *Balassi lázbeszéde*. Nagy László néhány hónappal halála előtt a maga „lázbeszédét” publikálta 1977 őszén, címezve akkori „álszent hivataloknak”, „az arany Kamillának”:

Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebein át
 gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla
 kátránnyá rontva a vért, de a vers Pelikán,
 valakihez pirosa áttör időn s ködön.

Ördög már veletek, oltottmész-ruhám dörög,
 zsinórzata villám, nem esem hanyatt, se orrlag,
 angyalaim karolnak égbe, s majd krónika csácsog:
 címere hárfa – hungarus volt, istentelen.

